

МИЛОШ ВУЛЕВИЋ

ДОКУМЕНТАРНА ПРОЗА РАДОЊЕ ВЕШОВИЋА
(*Колона и видици*, друго, проширено издање, Београд, 1982)

Пут Прве пролетерске од Рудог преко Неретве и Сутјеске до Сремског фронта и Трста је епопеја у правом смислу значења те ријечи. Први ратни југословенски пролетери, њихов налет младости, рафали испаљени у небо и фашизам, њихова љубав према човјеку, исконска жеђ за слободом, те њихов људски и комунистички морал - нашли су свог правог *хроничара*, вјерног и искреног тумача у пјеснику, а сада од ове књиге и прозаисти Радоњи Вешовићу.

Записе, сјећања, биљежења о Првој пролетерској ипак није лако жанровски одредити, што је уосталом карактеристика добро написаног текста; у овом случају тешко је разграничити гдје престаје хроника, историја, а гдје почиње литература, и то она права, истинска која се прожима с поезијом, с најдубљим и најискренијим људским осјећањима. Свакако, жанровска преплитања чине ову књигу јединственом, различитом од свега другога што је написао на ову тему. Не треба сметнути с ума да је *Колону и видике* писао човјек који је у души носио сјећање на све њене борце, чији је био друг и сапутник од њеног формирања до коначног ослобођења. То субјективно осјећање однијело је превагу над чистом хроником, подацима који се овдје понекад саопштавају у биљешкама. На први сусрет с текстом ове *хронике* без много напора да се уочити да га је писао пјесник, књижевник, у чему и јесте његова основна вриједност. Истина, аутор није инсистирао на књижевном уобличавању ратних догађаја; њему је једино било стало да *саопиши* истину о партизанској борби и револуцији без много дотјеривања, уљепшавања, у чему је, нема сумње, успио у потпуности. Али, сваки саопштени податак, запажање, презентирана стварност, нерирјетко прелазе у чисту нарацију, тако да многи дјелови књиге дјелују као засебне наративне цјелине. Већи број глава су приче за себе, али

својом љепотом казивања и сугестивношћу истичу се: *Игманске ране, Два нова борца, Крвави ојкоси, Командантине сузе, Тифусари, Ошављени рањеници, Предах под шрепњама, Бишка за Београд, Последњи јуриши - Плейерница, Врбовец* и многе друге. Зато је тешко и незахвално издвајати поједина поглавља према степену њихове литерарности, јер читава књига, од прве до последње странице, садржи књижевну арому, поготову описи батака, док емотивни записи о погибијама храбрих бораца креативно надмашују многе странице умјетничке прозе југословенске литературе овакве тематске одређености.

Експресивно уобличени призори и ситуације (када се ради о људској издржљивости) у доста случајева су на граници стварног и могућег. У првом реду Игмански марш: ноћ планинска, језиво хладна, руке се лијепе за оружје, *брдо се на брдо наслања, само се ћуши и ѓреже, вријеме се не ѓомјера*, од умора и студи која се у кости увлачи, полубоси људи халуцинирају, сањају топле пећи из дјетињства, а њима, како писац наводи:

"Лица потамњела, обрве, коса, бркови побијељели, – фотографски негативи".

Поједини борци посустају, али у овим и овако тешким ситуацијама пролетерска помоћ не изостаје:

"Издржљивији другови објесили су о раме по двије пушке и по два ранца, неки су између себе водили посустале другове, гурајући их с леђа, помагали уза страну".

И кад је изгледало да из тих дантеовских спирала нема излаза и да ће ђудима природе подлегнути човјек, на хоризонту се указа нека варљива нада:

- Магла се згусну, али се изнад ње ипак провидјела ведрина и хладан, црвен круг сунца изнад ињавих сјенки четинара".

Из наведених пасуса лако је уочити да је језик ове *хронике* сликовит и у исто вријеме функционалан, лексички богат као народни, на који се наслања и из којег проистиче. Вешовић, као и сви прави пјесници, осјећа језик, његову природу, изворност, изражајност, семантику, звуковност, љепоту; у сваком написаном ретку препознатљив је његов начин писања, казивања мисли. Карактеристика његовог стила је сажетост; с мање ријечи није се могло више рећи него што је то у пасусу који слиједи:

"Учеста падање коња. Животиња застане, пропане у снијег до трбуха и легне. Немоћно гледа у коњовоца као да каже: не могу даље, па убиј. Ојађених лица борци се окупљају, растоварују га, усправљају, а коњ и без товара лежи. Кад увиде да је готово с њим, прте цијеви и сандуке и носе на смјену. А коњ, свикнут да се држи колоне, гледа у оне што га мимоилазе, покушава да устане, и остаје онако накољенчен, још непомирен са судбином."

Видљиво, слике су сажете, просто фрескописане, тако да читав пасус дјелује као недјелљива, филигрански уобличена наративна цјелина. Оваквих медаљона, украса текста, сретамо на многим страницама ове *пролетерске хронике*.

Несумњиво, најувјерљивије и најуспјелије странице ове документарне прозе су описи погибија бораца. Прва која се намеће својим незаборавним сликама и дубоким осјећањима је погибија пјесника Крста Бајића. Сâм чин сахране достојан је пјесника, пун емоција, ненаметљивих лелујавих слика предвечерја:

"Крај раке - чета Крајишника, дјевојака је највише. Забрујао је под храстовима посмртни марш хора. Само се њишу пламенови свијећа и лучевих бакљи, свјетлуцају сузе".

А онад слиједи, без трунке патетике, портрет пјесника, борца, револуционара, ратника и храброг команданта. У читавом контексту књиге, Бајић је некако увијек био присутан, и сад, када га више нема *хроничар* је и сâм показао срце пјесника... и не само за Бајићем, него за сваком раном, погибијом ма којег било борца, крварило је срце, срце пјесника и човјека Радоње Вешовића. Свака описана погибија је прича за себе, подвиг, свака погибија је *скица за сјоменик*, а књига – монументални и незамјенљив обелиск свима њима.

Биљежећи јуначке погибије пролетера, аутор је истицао, рекло би се, само *суву истину*, а истина сâма по себи је рјечита, незамјенљива; зар има љепшег и истинскијег записа о херојској погибији од оног о Милени Ивановић која "се вратила да смртно рањеног Гардашевића извуче. Кад је видјела да ће је непријатељ ухватити живу, упалила је бомбу и с њом прислоњеном на груди - пошла им у сусрет" ...

Колико је било оваквих и сличних погибија од Пљеваља, преко Купреса, Сутјеске до *Сремских ровова*, присјетимо се за тренутак Седме банијске дивизије чији су борци *несијали*, гинули, умирали од глади, умора, фамозног тифуса. Од око три хиљаде њених бораца "својим кућама послје Сутјеске вратило се неколико стотина." Тешко и с неким унутрашњим противљењем чита се запис о овој Дивизији:

"Свој пут од Баније све до Дурмитора обиљежила је ужасним призорима умирања. Комесар једне чете Банијаца стигао је у Улог - сâм. Са посљедњег почивала нико му није устао. Од чете која је некад бројала преко шездесет бораца, ту је осамнаест преосталих поумирало."

Ово је та *хроника* партизанског хероизма, пожртвовања, издржљивости, која је, у многим приликама и ситуацијама, како сам раније навео, била на граници стварног и могућег.

Тифусари, њихове ватре, страдања, нестајања уз пут и погибије - роман су за себе, то је једна од најаутентичнијих и најсугестивнијих драма, страница написаних о нашој револуцији, народоослободилачкој борби. Упечатљивост, сажетост казивања овај писац постиже баш у приказу оваквих и сличних ситуација, драма и невоља, искушења бо-

раца којима је у сваком случају, слобода свога народа била изнад сваког појединачног живота. Њихове жртве су свјесне, њихова страдања и подвизи с правом су ушли у пјесму, литературу, историју, легенду.

Вешовић је као борац Прве пролетерске бригаде видио, *ожалио*, *преболио* многе погибије својих сабораца, зато их је тако, достојне својих претходника, књижевно и уобличио. Дирљива је смрт двојице младића (*Црвени ојкоси*), читалац то не прихвата у потпуности, шта да се *каже њиховим мајкама*, али револуција, по свој прилици, није *променада*, како вели у *Роману о Лондону*, Милош Црњански.

Боле те партизанске ране, све одреда, боле и пеку као игманске, неке и сада не зарастају, повређују се...

Не само о погибијама, биткама, рањеницима, тифусарима, него о чему год другом да пише - причање овог аутора је без "празног хода": догађаји се на догађаје надовезују, планине на планине, рафали на рафале, јуриши на јурише, док марш за маршом слиједи без одмора и предаха. Испада некако да је главни јунак књиге *колона*, *њени видици* - путеви (*Прџине њоред Лима* и другдје по Југославији), *њени људи*; по свему овоме, по динамици збивања, учешћу великог броја људи, ова *хроника* је слична *роману-ријечи*. Све што се збило, догодило, везано је за *колону*, *њене редове*, који су и поред великих погибија нарастали и гранали се у прави народни покрет, устанак, буну. Колону, односно *њено рачвање*, *њену перманентну попу* новим борцима, *хроничар* је гледао са симпатијама и љубављу, доживљавао то као једини исправни пут партизанске борбе којим ће једино стићи до побједе. Тај *пирлиив* почео је још одмах, од поглавља *Два нова борца*, а они су били муслимани Јусуф Дорић и Хамид Беширевић, којих ће се чешће присјећати и са отвореним симпатијама описивати их пјесник, *пјесник-хроничар* Радоња Вешовић. Иначе, када је Бригада прешла у Босну била је по свом саставу интернационална, што је још једна од одлика које су красиле *њене колоне и видике*.

Описи природе у овој књизи импресионирају; *колона* је у већини случајева у сталном кретању, мијења своје *видике*, положаје марширајући понекад и ноћ и дан... и читав рат. Доживљаји зиме су најупечатљивији и највише описивани. Колико је било само вијавица, игманских премрзавања, зимских измаглица и студени од којих се умирало. Док описа прољећа и љета је мање. Истина, осјети се понекад налет југовог вјетра, надолазак Раме у којем се слуги рано прољеће. Понекад, али врло ријетко, замиришу на пропланку јагоде, зарумене се *као у завичају пјрешиње* због којих се остави митраљез да би се убрали *њени плодови*. Нађе се и времена за одмор под њима (*Предах њод пјрешињама*). Логично, оваквих пасажа нема много; рат је, и, нормално, борци за слободу су у центру пажње ове књиге, која је у исто вријеме *документна* о њиховој борби, њиховој моралној снази, хуманизму, несебичном другарству.

Бројне примјере пожртвовања Вешовиће је подигао на ниво записа Марка Миљанова. Ево таквог примјера:

"Умирући на рукама Радомира Вујошевића - Љаке, Спасо, смртно рањен испод сâмих њемачких грудобрана, жудно хватајући посљедње удисаје ваздуха, сјетио се да има нешто у џепу, нешто малоприје узето из ранца погинулог Њемца.

- Имам парче хљеба у џепу - шапнуо је. - Узми га!"

Оваквих примјера искреног другарства у току револуције има доста у овој књизи, и то су њени драгуљи, чија свјетлост неће престати бар дотле докле у људи буде постојао осјећај за витештво, људскост... Оваквим примјерима у већини случајева није потребан коментар, њих треба само цитирати, издавати, указивати на њих, а они сами за себе више говоре него и најбољи коментар о њима. Аутор овакве пасаже, и примјере не даје из сјећања, из нотеса, из пера: већ из простране душе пјесника и борца:

"Михаило Недовић је сву ту ноћ у маршу, испред мене, преплакао за Милисавом Дашићем. Тек ту сам сазнао да му је Милисав био кум и да му је први растумачио за што се комунисти боре. Готово наричући проклињао је - што то зрно није њега погодило умјесто Милисава."

Није ни чудо тим борцима, записује писац:

"Много битака су претурили, много другова изгубили.

Легендарни партизански командант Сава Ковачевић Пера Ђетковића жали, како то Црногорцу доликује - лелеком".

А болничарка:

"Болничарка Драгиња Катић - Катица је у противјуришу отела из руку усташама рањеног митраљесца Божа Живковића"...

Колико храбрости, срчаности у њеном подвигу! Њој је по навизи било најпрече да спасе рањеног друга.

Други запис је о Крци Ранисављевићу, десетару који је, отимајући се с Њемцем за митраљез, изгубио девет прстију, да би, кад је његов командир чете наишао поздравио га крвавом руком рапортирајући:

"... митраљез је у нашим рукама."

Логично, немогуће је навести све овакве примјере, има их пуно, књига је њима просто илустрована. Аутор је стварно знао да их одабере, истакне и уобличи, с љубављу и поштовањем. Њима Вешовић казује и о себи, усталом, ово су његови записи, сјећања, али он нигдје себе не истиче у први план, што је још једна од врлина ове јуначке *хронике*.

Исто тако, с изузетном снагом и даровитошћу дате су масовне сцене које се одликују динамиком, смислом за колективно доживљавање стварности. Наводим један такав запис који се истиче љепотом описивања оваквих сцена:

"Бригаде грабе, људи неиспавани, лица потамњела као уштављена. Из покрета у јуриш, из јуриша поново на усиљени марш."

Умор, глад, мраз, шкрипи снијег под ногама, даљине опомињу рафалима, планински врхови обухваћени измаглицом и никад се не зна у чијим су рукама. Свакако писац то приказује као велике непријатности, тешкоће, али маршеви су му, по свој прилици, душу затисли. О њима записује сљедеће:

"За мене, од поласка на Пљевља, рат је био непрестани марш у непознатом правцу."

Од скупљања на Лиму, поласка на Пљевља, па даље, све су то описи масовних сцена и ситуација: колоне људи у покрету, борбе, рањеници, тифусари, све се то креће, тумба, ломи, бори се без одмора и престанка: час су *Бијеле воде у ѿламену*, а час, или други дан, или не знам који, напада се на Улог, Рогатицу, Горажде, или се маршује *Од Сињајевинског вратила до Колашина - и наѿраѿ*.

Овај писац има истанчано чуло да опише и осјети битку, да у њој запази преломни тренутак, понашање свих учесника у њој, као и поједицаца. А то су битке *Од Саве до мосѿа на Неретви*, па ту су још оне преко Вучева, те Сутјеска и Балиновац; и да писац све то прокоментарише, запише и да да оцјену требало је мало више времена и простора, објективности и љубави у исто вријеме. Борбе и херојства партизанских чета и бригада на Неретви, Сутјесци и другдје - равни су херојству Црногораца испољеном у биткама на Морачи, Бардањолту, Вучјем долу и другдје, широм Црне Горе у њеној славној и поносној историји.

Описи борби за Србију, Београд, *Сремски ровови*, *Посљедњи јуриши - Плеѿеница*, *Врбовец* по сугестивности казивања ни мало не заостају за раније описаним биткама. Хроника *Колоне и видици* није само запис о партизанима, пролетерима, него и о учешћу народа у ослободилачкој борби (рецимо, Београђани), зато је с правом назван народни, народноослободилачки рат. Нормално, аутор је имао снаге и талента да све то запази и презентује као својеврсну и добро писану литературу. Странице о сусретима прве пролетерске с људима из народа дати су као низ духовитих прича из живота какве само рат може да режира.

Рат носи много изненадног, неочекиваног, може и љубав да се деси (*да ли човјек да је жели или не жели*). Прича о тек пристасалној босанској дјевојци садржи у себи невиност игре, несебичност и љепоту љубавног доживљаја ако се тако може назвати одређени догађај. Вешовић стварно има срце пјесника о чему свједоче и записи о животињама. Каже Вешовић да је Саво Бурић причао да је гимназисту из Даниловграда Ђуровића од куће до Пљеваља пратио пас, и за вријеме борбе врзмао се око стрељачког строја, прато га смртно рањеног до његовог села близу Пљеваља, и кад је умро "лежао је на његовом гробу". На крају писац поентира ову несвакидашњу и необичну причу:

"Овај пас, попут оног гаврана из народне пјесме, први је јавио дјечаковој мајци тужну вијест у Пљевља. У сумрак са брда више куће стао је да завија."

Ова прича о псу равна је Ла Фонтеновим и Кировљевим баснама. Видјети у раније наведеном тексту слику посусталог коња који, као да се чуди како то да он не може да настави пут с колоном.

Али људи и њихове судбине су незаборавне странице ових проза пролетерске колоне која је јединствена и недјељива, а и непобједљиви су раније помињани Крсто Бајић, Душан Вујошевић, Вујо Зоговић, Јакша Драговић, Мирко Нововић, Хамид Беширевић, Владо Шћекић, Милисав Барјактаровић, Секуле Вукићевић, Раде Бојовић и, свакако, сви они који су погинули и сви они, без разлике, који су корачали у колони Прве пролетерске. Присјећања на њих, као и на борце других партизанских бригада, нарочито далматинских и банијских бриљантни су незаборавни портрети, есеји или, боље рећи, лирске пјесме дубоких људских осјећања.

Ништа мање хероизма нијесу показале ни партизанке које су се истакле као борци и болничарке, често жртвујући свој живот за рањене другове. Ту су Милева Шћепановић, помињане Милена Ивановић, болничарка Драгиња Катић - Катица, Мила Царичић, Олга Бешић и друге учеснице револуције.

Добро је што је писац истакао Њемца Андреаса Келера, храброг митраљесца из Шестог београдског батаљона, и Харија Шихтера, о коме је у болници причао познати писац Јован Поповић. Овај Њемац, како је казивао Поповић, "бацао је на своје земљаке бомбе и поручивао им на њемачком - да им је то *йоздрав* од Њемца који се бори под црвеном заставом, и то са златним српом и чекићем у звијезди".

Такође су запажена сјећања на ђаке (*Ђаци у колони*) Беранске и осталих гимназија из Црне Горе. У овим присјећањима има доста емоција, љубави према њима свима, и онима који су с њим ишли у гимназију, а сада нијесу ту, у колони. Најзад, ту су *сџари борци*, учесници ранијих ратова; ту су сељаци и радници без којих нема рата нити погибије, револуције, борбе и устанка.

На крају, хтио бих да укажем на још један релевантан слој ове књиге, без којег она не би била цјеловита, а то је још један од *видика* партизанских колона уопште и саме револуције. То је борба за културно, морално и идејно уздизање човјека. Аутор се сјећа у колони даровитих, писмених и напредних ђака Беранске гимназије који су прије рата по селима "оснивали сеоске књижнице, спортска друштва, драмске секције..." Тај свој предратни рад Партија је наставила у рату. Сваки одмор између двије битке искоришћен је за *бајшаљонске библиотеке*, четне листове, читање лектире, давање природби, скечева и других културних манифестација у ослобођеним мјестима. Партизани су чудна

војска, која је у ранцима, умјесто хране и муниције, носила свеске, књиге, оловке и друго потребно за писање и учење.

У Вешовићевој књизи показане су права атмосфера, прилике и ситуације у којима је настајала ратна партизанска књижевност, из које ће се послје рата развити богата и разноврсна литература. Оваква тематика била је блиска аутору, који је и сâм почео да пише у току рата. О свему овоме проговорио је зналачки, као прави есејиста (рецимо о збирци пјесама *Ласија у мийраљеском гнесту* Јована Поповића, чије је стихове чуо у болници од сâмог аутора). Ту је и Зоговићева позната поема *Пјесма о биографији друџа Тиша*, за коју пјесник Вешовић каже да "је била сва у ритму наших јуриша и наших мисли". Борци Прве пролетерске ("њој и њеним херојима поема је посвећена") препознали су себе и своје битке с непријатељем у Зоговићевим пјесничким сликама.

Литерарни и други подаци изнесени у књизи су живи, експресивни, дио једне недјељиве цјелине, дати на ширем политичком и историјском фону, у чему се и састоји вриједност овог остварења и оваквог начина писања.

По својој вокацији Радоња Вешовић је пјесник, и то пјесник Лима и револуције, о којима је написао упечатљиве стихове, али ипак не би требало занемарити ни његов прозни рад. Поред ове дивне и корисне хронике о Првој пролетерској, написао је још и познату књигу путописа о ослободилачкој борби вијетнамског народа и њеним херојима (*Мач шиио мачеве сијече*).

Miloš Vulević

DOCUMENTARY FICTION OF RADONJA VEŠOVIĆ (The book Column and Sights)

Summary

In this paper the Radonja Vešović's records, memories and notes relating to the war path of the First Proletarian Brigade from the moment of its establishment in the year 1941 up to the ultimate liberation in 1945 are considered. These historical events found their true *chronicler*, faithful and sincere interpreter in the author of this book. It is hard to say in this manuscript at what point the chronicle, history is replaced with literature, the true one which is imbued with poetry. Indeed, the *First Proletarian Brigade*, its war chronicle was written by a poet, a person that deeply sympathised with its soldiers, battles and losses. The values of this Vešović's text is exactly in this personal, narrative shaping of the events and personalities, soldiers from this famous brigade. The author had a specific inclination to literary shape the massive scenes which is the greatest value of his style.